

Kritika „schematizmu“ ako integrálna súčasť rétoriky socialistického realizmu prvej polovice päťdesiatych rokov (Diskusie pred 2. zjazdom československých spisovateľov)

PAVEL MATEJOVIČ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

MATEJOVIČ, P.: The Criticism of „Schematism“ as an Integral Part of the Rhetoric of Socialist Realism in the First Half of the 1950s (Discussions before the 2nd Czechoslovak Writers' Conference)
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 60, 2013, No 5, p. 409 – 417.

The presented article analyses selected discussions of the first half of the 1950s which were related to the preparation of the 2nd Czechoslovak Writers' Conference in the year 1956. At the same time it pays attention to the contemporary term known as the criticism of so-called Schematism. In the author's opinion the formation of the term is related to the processes having its prehistory in the period when the dogmatic application of Socialist Realism was the official doctrine of the Stalinist Epoch. It cannot be seen as synonymous with the criticism of so-called Cult of Personality or the process of „acknowledging“ the period of Stalinism because the notion „Schematism“ became a part of the literary-critical discourse of those times before Stalin's death. In this context the author makes references to the findings by B. Groys, especially to his analysis of the paradoxes of Stalin's rule where logical statements containing no contradictions were regarded as one-sided and so invalid. The slogans such as „struggle against Schematism“ and „for greater fidelity of literature“ were a part of the contemporary language of the Stalinist Epoch and should be interpreted accordingly. They were not directly related to the criticism of Stalinism, and they did not question the aesthetical doctrine of Socialist Realism.

Key words: the criticism of „Schematism“, Socialist Realism, Stalinism

Udalosti, ktoré nasledovali po XX. zjazde KSSZ a následne 2. zjazde československých spisovateľov, bývajú často označované ako obdobie, ktoré súvisí s prekonávaním tzv. schematizmu. Tento pojem je však typickým dobovým označením a navyše nemôže byť spájaný s kritikou tzv. kultu osobnosti po Stalinovej smrti v marci 1953. Jeho genéza súvisí s inými procesmi, ktoré majú svoju prehistóriu ešte v období, keď dogmatické uplatňovanie socialistického realizmu bolo oficiálnou doktrínou stalinskej epochy. Na problém „nereflektovaného dobového prevzatia“ tohto pojmu upozornil v štúdiu *Konštruovanie línií* (Situácia a funkcie literárnej kritiky na prelome štyridsiatych a päťdesiatych

rokov 20. storočia) už R. Bílik: „*V umeleckých súvislostiach je v hre zasa známe, no metodologicky takmer nereflektované prevzatie pomenovania ‚schematizmus‘, ‚schematická literatúra‘, spolu s variantmi typu ‚frézizmus‘, je dobovým označením, ktoré sa v literárno-kritickom diskurze objavuje po zasadnutí Ústredného výboru Zväzu československých spisovateľov v januári 1953 ako politickou mocou sformulované kritické a spisovateľskou inštitúciou prezentované sebakritické označenie aktuálneho spôsobu tematizácie sveta v literatúre.*“¹ Tento pojem, spočiatku len sporadicky, sa však začal objavovať ešte predtým, pričom jeho frekvencia sa v dobovom literárnokritickom diskurze akoby zvyšovala paralelne s procesom prípravy 2. zjazdu ZČSS.

Zjazd bol pôvodne pripravovaný už na rok 1952, ale ustavične sa odkladal., čo súviselo najmä so spormi vo vnútri KSČ² – v roku 1952 bola celá jedna schôdza ÚV KSČ venovaná jeho príprave, pričom boli určení aj hlavní referujúci. V nasledujúcom roku bolo rozhodnuté, že zjazd sa má uskutočniť v marci 1953, východiskom mal byť XIX. zjazd KSSZ. Po Stalinovej smrti bolo konanie zjazdu posunuté o mesiac neskôr, no po Gottwaldovej smrti sa namiesto neho začala pripravovať zväzová konferencia, ktorej východiskom mal byť II. zjazd sovietskych spisovateľov. Preto si v októbri 1954 ústredný výbor ZČSS za jednu z úloh predsavzal usporiadanie 2. zjazdu ZČSS, pričom K. Rosenbaum vyhlásil, že „*zjazd musí byť až v roku 1956. V ZSSR bola ročná kampaň na prípravu zjazdu veľmi rozvážne vedená. Musíme rovnako viesť takú dlhšiu kampaň.*“³

Rozhodujúcou akciou na usporiadanie II. zjazdu ZČSS bol II. všezväzový zjazd sovietskych spisovateľov, ktorý sa konal v decembri 1954. Zúčastnila sa ho tiež delegácia ZČSS, ktorej členmi boli Jan Drda, František Hečko a Marie Majerová. Drda podal správu o zjazde na schôdzi pléna ústredného výboru ZČSS v januári 1956. Na zjazde sovietskych spisovateľov boli prednesené rozsiahle referáty (Surkov hovoril 4 hodiny, jeho prejav bol označený za generálny), v diskusii vystúpilo 130 autorov, zjazd podľa Drdu potvrdil socialistický realizmus ako jedinú ideovo-tvorivú metódu. Program zjazdu bol predložený na schválenie ÚV KSS a od septembra 1955 začali byť v rámci predzjazdovej kampane organizované zájazdy spisovateľov do rôznych krajov Československa, kde spisovatelia mali besedovať s čitateľmi. Okrem toho sa spisovatelia mali stretávať s kultúrnymi a osvetovými pracovníkmi, navštevovať knižnice, atď., tajomník zväzu Ján Noha musel podávať sekretariátu z každého zájazdu správu. Zároveň boli pripravené konferencie o poézii, próze, dráme, satire (diskusné príspevky boli zverejňované v *Kultúrnom živote*). Celý zjazd bol teda pripravovaný ako striktné a detailne naplánované stretnutie autorov. V marci 1956 sa zišiel ústredný výbor ZČSS na dvojdnovom zasadnutí, jednotlivé referáty mali byť schválené politbyrom ÚV KSČ. J. Drda zároveň uviedol, že inšpiráciou pre zjazd má byť XX. zjazd KSSZ (14. – 15. 2.), šlo nielen o vystúpenie N. Chruščova, ale aj Michaila Šolochova.

¹ BÍLIK, René: Konštruovanie línií (Situácia a funkcie literárnej kritiky na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia). In: *Slovenská literatúra*, roč. 59, 2012, č. 1, s. 2.

² Udalosti okolo konania 2. zjazdu ZČSS uvádzam spracované podľa publikácie: BAUER, Michal (ed.): *II. sjezd Svazu československých spisovatelů 22. – 29. 4. 1956*. Praha : Akropolis, 2011.

³ Citované podľa: BAUER, Michal (ed.): *II. sjezd Svazu československých spisovatelů 22. – 29. 4. 1956*. Praha : Akropolis, 2011, s. 10.

Zjazd sa nakoniec konal v dňoch 22. – 29. 4. 1956 v Prahe, budove Národného zhromaždenia, v jednotlivých vystúpeniach prevažoval buď ideologizovaný pátos, ktorý obsahoval stav z prvej polovice päťdesiatych rokov (Štoll, Taufer), alebo apelatívny, ktorý vyzýval k jeho náprave (Hrubín, Seifert).

Atmosféru zjazdu poznamenal najmä XX. zjazd KSSZ, niektorí členovia ZČSS sa napríklad vyslovili za zrušenie Hlavnej správy tlačového dozoru, objavili sa aj žiadosti o prepustenie väznených básnikov (Zahradníček, Renč, Kalista). Tieto aktivity boli podrobené kritike ÚV KSČ najmä zo strany Jiřího Hedrycha a Václava Kopeckého na II. celoštátnej konferencii KSČ v júni 1956. Situáciu nakoniec ovplyvnili aj udalosti v Poľsku v lete 1956 a hlavne v Maďarsku na jeseň toho istého roku. Po nich nastal určitý obrat smerom k prvej polovici päťdesiatych rokov, spisovatelia boli podrobení nielen kritike, ale boli použité rôzne formy nátlaku, vyhrážok, cenzúrnych zásahov a pod. (tieto procesy sa prejavili aj na Slovensku, podrobnejšie túto tému rozpracúva Juraj Marušiak v práci *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*). Tento revival vyvrcholil potom na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov na celoštátnej konferencii ZČSS v dňoch 1. – 2. 3. 1959, na ktorom mal hlavný referát L. Štoll, ktorý vyslovil požiadavku skoncovať s duchom II. zjazdu.

V prípade zjazdu a všetkých aktivít, ktoré s ním boli spojené, šlo teda o súčasť rituálov, ktoré mali legitimizovať a upevňovať moc komunistickej strany, pričom mali podobu aj takýchto inscenovaných inštrumentálnych mechanizmov.

Fakt, že samotný zjazd bol tak dlho pripravovaný, signalizuje jeho súvislosť s procesmi, ktoré sa odohrávali ešte pred Stalinovou smrťou a siahajú až do tridsiatych rokov 20. storočia v ZSSR. Na prvom všezvázovom zjazde sovietskych spisovateľov v roku 1934 vystúpil Ždanov so známym referátom pod názvom *O najpokrokovejšej literatúre sveta*, kde rozvinul Stalinovu tézu o spisovateľoch ako inžinieroch ľudských duší, pričom okrem iného povedal: „Čo znamená byť inžinierom ľudských duší? To znamená, najmä poznať život, aby ste ho dokázali pravdivo zobraziť v umeleckých dielach, nie zobrazovať ho scholasticky, mŕtvo, len ako ‚objektívnu realitu‘, ale zobraziť skutočnosť v jej revolučnom vývoji.“⁴

Tento Ždanovov výrok možno vnímať aj ako akýsi úvod k diskusiám o kritike tzv. schematizmu, čo možno ilustrovať aj na základe dobových prameňov (až neskôr sa kritika schematizmu ako určitý eufemizmus začala spájať s kritikou stalinizmu, podobne sa používali aj iné eufemizmy ako kritika kultu osobnosti, deformácií socializmu, kritika zbyrokratizovaného socializmu či nezákonností nezlučiteľných so socializmom a pod.).

Svedčí o tom aj článok, ktorý vyšiel v roku 1950 v *Kultúrnom živote* pod názvom *Proti vulgarizácii v literárnej kritike*, ktorý bol prekladom z *Literaturnoj gazety*. Článok je „polemikou“ s novorappovským kritikom Bielikom (rappovci alebo proletkultovci, Ruská organizácia proletárskych spisovateľov, bola v tridsiatych rokoch ako radikálna frakcia zrušená): „Bielikovo scholastické chápanie socialistického realizmu ako ‚organického jednotky tvorivej metódy a revolučného svetonázoru‘, žongľerovanie filozofickými pojmami a ich mechanické aplikovanie na zákony umeleckej tvorby nám mimovoľne pripomínajú chybné rappovské heslo o ‚dialekticko-materialistickej metóde tvorby‘ svetonázoru (...).

⁴ ŽDANOV, Andrej Alexandrovič: *O umění*. Praha : Orbis, 1950, s. 31.

Bolo by škodlivé požadovať od umelcov diela, v ktorých by vystupovali hrdinovia vzdialení od reálnej skutočnosti, abstraktných nositeľov komunistického ideálu. (...) Holé teoretizovanie je neplodné, odvrátené od života a rovná sa empiričnosti; povrchné opisovanie, fotografičnosť sú sovietskej literatúre cudzie.“⁵

Samotný pojem „schematizmus“ sa v poetike socialistického realizmu začal objavovať približne od prvej polovice roku 1952. Kritiku schematizmu spomína napríklad M. Bakoš roku 1952 v súvislosti s teóriou „bezkonfliktovosti“ a „pravdivým zobrazovaním skutočnosti“ (Bakošove texty najskôr vychádzali časopisecky v *Kultúrnom živote* v prvej polovici roka 1952!): „*Napomáhať prevahu kladného nad záporným a pritom pravdivo, nie schematicky* (zv. P. M.), *ale v životnej hĺbke a presvedčivosti vyjadrovať ich vzájomný pomer a postupné prekonávanie víťazstvom kladného v revolučnom vývine socialistického života*.“⁶ V prvej polovici roka 1952 sa kritika schematizmu, bezkonfliktovosti a „prikrášľovania“ skutočnosti spolu s potrebou „pravdivého zobrazovania skutočnosti“ objavuje aj textoch Roznera a Tomčíka. Rozner v texte *Ku kritike súčasnej prózy* (k diskusii o otázkach našej kritiky a prózy), zverejnenom v *Kultúrnom živote* v júni roku 1952 píše: „*Niektorí 'teoretici' vyhlásili tézu, ako by sa v socialistickej spoločnosti konflikt otupoval. A prečo? Jednoducho preto, lebo isté – totiž negatívne zjavy – popierali a nechceli mať v umeleckom diele iné, kladné, žiadali prikrášľovať. V tejto diskusii ide teda o prehĺbenie konfliktu, o nebojácné, pravdivé videnie a stvárnovanie skutočnosti, kladných i záporných typov.*“⁷ Roznerove úvahy zároveň nadväzujú na kritiku buržoázneho nacionalizmu a kozmopolitizmu, ktorá zaznela na aktíve spisovateľov komunistov v marci 1951, resp. snaží sa „korigovať“ Šefráňkov referát, najmä tie jeho časti, ktoré sa týkali ostrého dogmatického odsúdenia niektorých Tatarkových a Mináčových textov.

Kritika schematizmu sa však programovo začala objavovať po XIX. zjazde KSSZ, ktorý sa uskutočnil v októbri 1952. Na ňom 3. októbra 1952 vystúpil s referátom G. M. Malenkov, ktorý sa stal akýmsi signálnym textom na otvorenie boja proti tzv. schematizmu: „*V literatúre a umení sa dosiaľ vyskytuje mnoho priemerných, bezfarebných, ba za všetky priam nedbalých diel, ktoré skresľujú sovietsku skutočnosť. Mnohostranný a kypiaci život sovietskej spoločnosti sa v tvorbe niektorých spisovateľov a umelcov zobrazuje mdlou a nudne.*“⁸ Jeho slová parafrázoval vo svojom referáte z 12. januára 1953 na zasadnutí ÚV ZČSS Ján Drda, pričom boj proti tzv. schematizmu nadobudol charakter politicko-kultúrnej kampane: „*Neodzvoniť sme ešte ani nezákonnému, skutočnosť splošťujúcemu schematizmu, ani zvyškom formalizmu, stále ešte vychádza veľa mdlých a bezfarebných prác, na míle vzdialených ozajstnému životu, napísaných ošúchaným, bezvýrazným jazykom, v niektorých básňach uverejnených v poslednom čase sa práve takýmto zaklínadlom a mŕtvym fetišom, ako kedysi bola 'fréza', stala 'materiná dúška na rodnej strane' (...). To krásne poslanie, byť inžinierom ľudských duší' stojí pre nami ešte nástojčivejšie a záväz-*

⁵ Proti vulgarizácii v literárnej kritike. In: *Kultúrny život*, roč. 5, 1950, č. 12, s. 8.

⁶ BAKOŠ, Mikuláš: *O socialistickej realizme*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo v Bratislave, 1952, s. 43.

⁷ ROZNER, Ján: *Ku kritike súčasnej prózy*. In: *Kultúrny život*, roč. 7, 1952, č. 24, s. 5.

⁸ MALENKOV, G. M.: *O otázkach sovietskej literatúry a umenia a o význame ideologickej práce*. In: *Literatúra a umenie v uzneseniach a dokumentoch KSSS*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1954, s. 196.

nejšie ako kedykoľvek predtým.“⁹ Aj tu sa kritika „schematizmu“ ocitá v spojení so Stalinovým výrokom o povinnosti spisovateľa „byť inžinierom ľudských duší“, ktorý v roku 1934 rozvíjal vo svojom referáte Ždanov.

Tieto myšlienky neskôr Drda rozvíja aj v hlavnom referáte na 1. celoštátnej konferencii ZČSS, ktorá sa konala 5. apríla 1954 a niesla sa v duchu hesla – „Za pravdivosť našej literatúry – do boja proti schematizmu“. Drda v ňom najskôr zrekapituloval úspechy – ako prototyp socialistickej literatúry uviedol Nezvalov „Zpěv míru“, Pujmanovej „Milion holubiček“, Kainarov „Český sen“, Řezáčov „Nástup“, Hečkovu „Drevenú dedinu“ či Majerovej „Vítězný pochod“. Zároveň nadviazal na slová K. Gottwalda, podľa ktorého schematismus rovná sa povrchnosť, šedivosť, ploché fotografovania života, teória bez-konfliktovosti, šťastná prechádzka k socializmu, neživotnosť, vulgarizujúci výklad, teda všetko označenia, ktoré sa objavovali v rôznych súvislostiach minimálne už od roku 1950. Schematismus Drda spája aj so „slánštinou“ – vulgarizujúce a sektárske kritiky sa objavovali podľa Drdu práve pod vplyvom Slánskeho.

Spolu s pojmom schematismus sa čoraz frekventovanejšie začína objavovať v dobových diskusiách aj kategória tzv. pravdivosti – na dni 19. až 21. júna 1953 ÚV ZČSS zvolal konferenciu pod heslom „Za pravdivú a krásnu literatúru, za nového človeka socialistickej epochy“. Aj táto konferencia sa rovnako odvoláva na závery XIX. zjazdu KSSZ. Kategória pravdivosti sa stala axiologickým imperatívom, kde sa spájalo marxistické chápanie literatúry so skutočnosťou (pod marxizmom myslím jeho dobový výklad). Ak spisovateľ zobrazoval mimeticky bezchybne, v súlade s oficiálnym estetickým kánonom socialistickeho realizmu, označili jeho dielo za „pravdivé“, ak skutočnosť zobrazil príliš subjektívne, „zážitkovo“ a malý dôraz položil na dobové chápanie spoločenského a historického kontextu, označili jeho dielo za nepravdivé, „inak povedané, za pravdivé považovali iba literárne prejavy, ktoré dokázali explicitne zdôrazniť, že skutočnosť vytvárajú všeobecné spoločensko-ekonomické zákonitosti (ako hodnotná sa vnímala predovšetkým schopnosť znázorniť sociálny status človeka, respektíve jeho sociálne zaradenie), pričom nepravdivosť prízvukovali v súvislosti s literárnymi prejavmi, ktoré priniesli rozdielne, teda nenáležité pohľady – nevynímajúc spomínaný subjektivismus“.¹⁰ Ako upozorňuje R. Bílik, teoretickým základom pre definovanie pravdivosti sa stala „Leninova teória odrazu, ktorá implikovala chápanie pravdivosti ako verného zobrazovania jestvujúcej skutočnosti v historickej perspektíve“.¹¹ Dôsledkom takejto ideologickej konštrukcie bola idealizovaná predstava sveta, resp. jeho želaná podoba, ktorá mala byť v súlade s aktuálnou estetickou doktrínou v intenciách dobovej ideologickej inštrukcie (závery zjazdov a uznesení).

Kategória „pravdivosti“ potom nadobúdala rôzne valéry, čo sa prejavilo napríklad v diskusii Tatarku a Mináča v roku 1955 v súvislosti s Hečkovou *Drevenou dedinou*. Aj Tatarka si kladie otázku, či Hečkova *Drevená dedina* vyjadruje „pravdu nášho života“:

⁹ DRDA, Jan: O situácii v našej literatúre. In: *Kultúrny život*, roč. 7, č. 24, 1953, s. 8.

¹⁰ Pozri: TEPLAN, Dušan: Literárna kritika v „zápasoch o pravdu“. Varianty kritického hodnotenia literatúry v Československu (1948 – 1968). In: *Podoby a premeny slovenskej literárnej kritiky v 50. a 60. rokoch XX. storočia*. Ed. Igor Hochel. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2010, s. 18.

¹¹ BÍLIK, René: *Duch na reťazi*. Sondy do literárneho života na Slovensku v rokoch 1945 – 1989. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 105.

„Aby ma niekto neupodozrieval, že chcem tvoriť ‚panskú‘ literatúru, hneď som doložil, koho nás? Nás čo sme prežili druhú svetovú vojnu, nás, ktorí sa za cenu veľkých obetí bránime ďalšej vojne, nás, ktorí v tejto národnooslobodzovacej vojne vidíme spravodlivosť, ktorej sa dostalo nášmu ľudu.“¹² Podľa Tatarku sa Hečkov *Drevená dedina* vyznačuje apriórnosťou a preto je nepravdivá. Kritika Hečkovho románu *Drevená dedina* sa pre Tatarku stala zároveň príležitosťou na formulovanie vlastného estetického programu, prostredníctvom ktorého v konfrontácii s historickou „úlohou“ spisovateľa ako „inžiniera ľudských duší“ svoje poslanie marginalizoval: „Som zrkadlom svojej doby? To by bolo príliš málo. Radšej by som chcel byť minierom, ktorý celý život pred sebou posúva skalnú stenu, aby sa skrátila cesta družby a národov. A inžinierom ľudských duší byť – jednoducho som si netrúfal. Som veľmi nedokonalý človek, historicky, ak chcete tak počuť, veľmi obmedzeného významu. Ideálneho človeka zostrojiť som nechcel, ani by som nevedel.“¹³

Gro polemiky medzi Mináčom a Tatarkom teda skôr spočívalo v dôraze na osobnosť tvorcu (Tatarka tu skôr prezentoval koncept „slabého subjektu“), ktorý sa ocitol v jednej línii spolu s kategóriou pravdivosti – dôležitejšia, než osobnosť tvorcu, je forma, ktorou sa „pravdivosť“ prezentuje: „Veľkí spisovatelia, ktorých z dejín svetových literatúr poznáme, vyslovujú veľké poznatky, hlboké pravdy priamo, alebo ich vyslovujú v dialógoch. No najhlbším a najpôsobivejším výrazom ich mysliteľskej hĺbky býva samotná forma ich diela, základný ich osobitný aspekt, ktorý revolucionizuje a obohacuje starý technický pojmový aparát ich doby a vytvára novú, jedinečnú, neopakovateľnú formu ich konkrétneho diela.“¹⁴

Práve Tatarkovo chápanie „subjektu“ (tento moment sa rovnako objavil aj v Mináčovej polemike s Hamadom) podnietilo Mináča k polemickej reakcii, a aj preto označil Tatarku za formalistu, ktorý sa snaží spájať materializmus s idealistickou estetikou, no paradoxne viac „idealistický“ v zmysle heglovskej historickej predestinácie (tvorca stojí nad formou) bol vlastne Mináč: „Treba povedať, že práve umelec-mysliteľ, ktorý pochopil svoju dobu a ktorý ju práve preto (ale nielen preto, ale aj silou vlastnej osobnosti prerástol), len taký umelec a len práve preto revolucionizoval formu a nie naopak.“¹⁵ Tatarkov text vzbudil pozornosť aj zo strany oficiálnych mocenských štruktúr, v tomto prípade to však bolo najmä preto, že kritizoval ikonické dielo socialistického realizmu (*Drevenú dedinu* v tom čase bránili najmä „súdrhovia z Pravdy“, rovnako sa objavuje v dokumentoch ÚV KSS).¹⁶ Ani samotný Mináč Hečkov román neprijal bez výhrad a rovnako kritizuje jeho bezkonfliktovosť. Mináč na adresu *Drevenej dediny* píše: „Táto životná koncepcia zmierenia je nepravdivá (opäť sa nám tu objavuje kategória pravdivosti), neživotná, podobá sa skôr náboženskej metafyzike, ako marxistickému videniu sveta. Proti takejto hečkovskej koncepcii literatúry – lebo u neho je to najvlastnejšia koncepcia – bojuje veľmi nešikovne vo svojom diskusnom príspevku Do-

¹² TATARKA, Dominik: *Kultúra ako obcovanie*. Výber z úvah. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1996, s. 20.

¹³ TATARKA, Dominik: Slovo k súčasníkom o literatúre. In: *Kultúrny život*, roč. 10, 1955, č. 47, s. 7.

¹⁴ TATARKA, Dominik: Slovo k súčasníkom o literatúre. In: *Kultúrny život*, roč. 10, 1955, č. 47, s. 7.

¹⁵ MINÁČ, Vladimír: Kríza kritérií. In: *Kultúrny život*, roč. 10, 1955, č. 49, s. 6.

¹⁶ Pozri: Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, šk. 931. Zasadnutie BÚV KSS 18. 10. 1956. Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku.

*minik Tatarka, o tejto falošnej koncepcii hovoril vo svojom referáte múdro a pokojne Alexander Matuška.*¹⁷

Diskusie, ktoré sa odohrávali pred 2. zjazdom ZČSS mali viac podobu rituálov, resp. rétorického inscenovania diskusií a polemík na vybrané témy, nemožno teda v pravom slova zmysle hovoriť o strete hodnôt, ale skôr o uvoľňovaní „naakumulovanej“ energie, ktorá bola okrem iného v čase politických procesov a represii generovaná atmosférou strachu a vzájomného denuncovania sa (polemizovalo sa pre polemizovanie). Nemožno vylúčiť, že určitým „ventilom“ či katalyzátorom sa mohla stať aj Stalinova smrť, napríklad Chorváthova recenzia na Karvašovu románovú trilógiu *Pokolenie v útok* vyšla 25. marca 1953 a po nej sa rozprúdila vášnivá diskusia v *Kultúrnom živote*, ktorá pokračovala až do roku 1954 (je však otázne, či Chorváthovo písanie o Karvašovi bolo nejakým spôsobom bezprostredne ovplyvnené smrťou Stalina). Chorváth okrem iného o Karvašovej trilógii píše: „Nedostatky, na ktoré upozorňujeme v prítomnej próze, ťahajú sa aj Karvašovým dielom dramatickým. Všade vidieť sklon ku schematizácii a neúplnému rešpektovaniu pravdivej skutočnosti (...). Chceli sme poukázať, že medzi formalistickými postupmi a nepripravenosťou k poznávaniu skutočnosti je príčinný súvis (...) socialistický umelec pri hľadaní zodpovednej formy pre svoje dielo musí sa zamerať nie na inscenáciu svojich hrdinov, ale na ich kreáciu.“¹⁸ Chorváthova recenzia sa teda dá interpretovať aj v intenciách Ždanovovej tézy, že socialistický umelec nemá skutočnosť len „scholasticky“ opisovať, ale ju aj „revolučne pretvárať“. Kritika „schematizmu“ tu teda nesúvisela s kritikou stalinizmu, ktorá v tom čase ešte nebola na programe dňa, ale bola len rozvinutím záverov XIX. zjazdu KSSZ vedeného v stalinskom duchu (Chorváth uvedomele túto Ždanovovu tézu nerozvíjal, bola však už dlhší čas prítomná v dobovom diskurze). Možno tu teda skôr hovoriť o vnútornej „dynamizácii“, ktorá bola reakciou na dogmatickú strnulosť socialistického realizmu rokov 1950 – 1951. Tá však nevznikla spontánne, ale mala podobu dobovej inštrukcie, ktorej súčasťou bola „inštitucionálne vedená kritika schematizmu a rehabilitácia satiry s cieľom revitalizovať ideologický vplyv literatúry a zosilniť jej pôsobenie“.¹⁹

V boji proti „schematizmu“ a za väčšiu „pravdivosť“ literatúry možno teda identifikovať paradox stalinskej moci, ktorý opísal už Boris Groys. Paradox je jednak súčasťou permanentnej inovácie na spôsob avantgardy, jednak je ústredným zákonom dialektického materializmu, riadiť sa týmto zákonom znamenalo „mysleť v paradoxoch – a pritom usilovať o čo možná najväčšiu, najradikálnejšiu paradox“.²⁰ Paradox sa tak stal logickou a jazykovou ikonou celku, kde logické výpovede bez rozporov boli posudzované ako jednostranné a teda neplatné. Tzv. kritiku bezkonfliktovosti možno z toho uhla pohľadu interpretovať aj ako snahu o nastolenie paradoxu, pretože strnulý budovateľsko-jalový

¹⁷ MINÁČ, Vladimír: Z diskusie na celoslovenskej konferencii o próze. In: *Kultúrny život*, roč. 10, 1955, č. 2, s. 5.

¹⁸ CHORVÁTH, Michal: K prvým dvom dielom Karvašovej románovej trilógie. In: *Pravda*, roč. 34, 25. 3. 1953, s. 6.

¹⁹ BÍLIK, René: *Duch na reťazi*. Sondy do literárneho života na Slovensku v rokoch 1945 – 1989. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 50.

²⁰ GROYS, Boris: *Gesamtkunstwerk Stalin*. Rozpolčená kultura v Sovětském svazu. Komunistické postskriptum. Praha : Akademie výtvarných umění v Praze, Praha 2010, s. 142.

optimizmus sa javil ako jednostranný, v médiu jazyka totiž komunizmus „*neslibuje žiadnou idylu, ale život v seberožpore, v situácii krajného vnútorného rozpolcení a napětí*“²¹ (podobnú funkciu plnila aj téza o ustavičnom zostrujúcom sa triednom boji). Kritika tzv. schematizmu teda nebola de facto kritikou budovateľskej rétoriky socialistického realizmu, ktorá prichádzala „zvonka“ systému, naopak, ako inovatívny moment a dobová inštrukcia sa stala jeho imanentnou súčasťou. Tento fakt dokazuje najmä skutočnosť, že programový charakter nadobudla ešte pred Stalinovou smrťou.

Slogany ako „boj proti schematizmu“ a „za väčšiu pravdivosť literatúry“ boli teda súčasťou dobového jazyka a v tomto zmysle ich aj treba interpretovať. Nesúviseli priamo s kritikou stalinizmu, ani nespochybňovali estetickú doktrínu socialistického realizmu, ich úlohou bolo dynamizovať strnulosť dogmaticky presadzovanej komunistickej ideológie, ktorej princípom bola permanentná inscenovaná inovácia – polemizovalo sa pre polemizovanie, bojovalo sa pre samotný boj. II. zjazd ZČSS túto situáciu bezprostredne radikálne nezmenil, navyše represívny aparát komunistickej moci sa v druhej polovici päťdesiatych rokov, najmä po zriadení Hlavnej správy tlačového dozoru v roku 1953, na prechodný čas dokonca utužil, resp. v porovnaní s otvorene manifestovanou represiou prvej polovice päťdesiatych rokov bol akoby „neviditeľný“. Iná situácia nastáva v prvej polovici šesťdesiatych rokov, najmä v roku 1963, kedy sa stal pre literárnu situáciu významným impulzom III. zjazd ZČSS.

LITERATÚRA

BAKOŠ, Mikuláš: *O socialistickom realizme*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo v Bratislave, 1952.

BAUER, Michal (ed.): *II. sjezd Svazu československých spisovatelů 22. – 29. 4. 1956*. Praha : Akropolis, 2011.

Proti vulgarizácii v literárnej kritike. In: *Kultúrny život*, roč. 5, 1950, č. 12, s. 8.

BÍLIK, René: *Duch na reťazi*. Sondy do literárneho života na Slovensku v rokoch 1945 – 1989. Bratislava : Kalligram, 2008.

BÍLIK, René: Konštruovanie línií (Situácia a funkcie literárnej kritiky na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia). In: *Slovenská literatúra*, roč. 59, 2012, č. 1, s. 1 – 16.

DRDA, Jan: O situácii v našej literatúre. In: *Kultúrny život*, roč. 8, č. 24, 1953, s. 8.

GROYS, Boris: *Gesamtkunstwerk Stalin*. Rozpolčená kultura v Sovětském svazu. Komunistické postskriptum. Praha : Akademie výtvarných umění v Praze, 2010.

CHORVÁTH, Michal: K prvým dvom dielom Karvašovej románovej trilógie. In: *Pravda*, roč. 34, 25. 3. 1953, s. 6.

MALENKOV, Georgij Maximilianovič: O otázkach sovietskej literatúry a umenia a o význame ideologickej práce. In: *Literatúra a umenie v uzneseniach a dokumentoch KSSS*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1954, s. 196 – 213.

MINÁČ, Vladimír: Kríza kritérií. In: *Kultúrny život*, roč. 10, 1955, č. 49, s. 6.

MINÁČ, Vladimír: Z diskusie na celoslovenskej konferencii o próze. In: *Kultúrny život*, roč. 10, 1955, č. 2, s. 5.

ROZNER, Ján: Ku kritike súčasnej prózy. In: *Kultúrny život*, roč. 7, 1952, č. 24, s. 5.

Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, šk. 931. Zasadnutie BÚV KSS 18. 10. 1956. Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku.

TATARKA, Dominik: *Kultúra ako obcovanie. Výber z úvah*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1996.

TATARKA, Dominik: Slovo k súčasníkom o literatúre. In: *Kultúrny život*, roč. 10, 1955, č. 47, s. 7.

²¹ GROYS, Boris: *Gesamtkunstwerk Stalin*. Rozpolčená kultura v Sovětském svazu. Komunistické postskriptum. Praha : Akademie výtvarných umění v Praze, Praha 2010, s. 157.

TEPLAN, Dušan: Literárna kritika v „zápasoch o pravdu“. Varianty kritického hodnotenia literatúry v Československu (1948 – 1968). In: *Podoby a premeny slovenskej literárnej kritiky v 50. a 60. rokoch XX. storočia*. Ed. Igor Hochel. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2010, s. 7 – 48.

ŽDANOV, Andrej Alexandrovič: *O umění*. Praha : Orbis, 1950.

Mgr. Pavel Matejovič, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
SR
e-mail: pavel.matejovic@gmail.com